

ЗМІСТ

ВСТУП	7
ГЛАВА 1.	
ВСТУП ДО ТЕОРІЇ СУДОВОЇ СИМВОЛІКИ	11
§ 1.1. Методологія дослідження та класифікація судової символіки	11
§ 1.2. Механізми дії судової символіки як семіотичної системи	19
ГЛАВА 2.	
ОСОБИСТА СУДОВА СИМВОЛІКА	61
§ 2.1. Мантія судді та інший судовий одяг	61
§ 2.2. Нагрудний знак судді як елемент судової символіки	116
§ 2.3. Медична маска – новий судовий символ у часи пандемії коронавірусної хвороби COVID-19	156
§ 2.4. Офіційний титул/звертання до судді – складник судової символіки	166
§ 2.5. Образ судді в культурі як чинник правового порядку	174
§ 2.6. Судовий молоток – судовий або юридичний символ	191
ГЛАВА 3.	
НЕОСОБИСТА СУДОВА СИМВОЛІКА	201
§ 3.1. Символічний вимір будівлі суду в загальному значенні його соціального покликання	201
§ 3.2. Семіотичне значення зали суду та її структурування	241
§ 3.3. Суд в іконографії і судова тематика в судових інтер'єрах	272
§ 3.4. Зображення Феміди (Юстиції) як найбільш упізнаваний судовий символ	309
§ 3.5. Структурно-семіотичний аналіз судової процедури	331
§ 3.6. Судові присяги як прояв вербальної судової символіки	357
ВИСНОВКИ	416
CONCLUSIONS	452
БІБЛІОГРАФІЯ	485

TABLE OF CONTENT¹

INTRODUCTION	7
CHAPTER 1.	
INTRODUCTION OF THE THEORY	
OF JUDICIAL SYMBOLISM	11
§ 1.1. Methodology of the research and classification of judicial symbolism	11
§ 1.2. Mechanism of work of judicial symbolism as a semiotic system	19
CHAPTER 2.	
PERSONAL JUDICIAL SYMBOLISM	61
§ 2.1. Robe of a judge and other court dress	61
§ 2.2. Medallion of a judge as an element of judicial symbolism	116
§ 2.3. Medical mask – new judicial symbol in the era of pandemic of COVID-19	156
§ 2.4. Official title/address to a judge – component of judicial symbolism	166
§ 2.5. Image of a judge in the culture as a factor of legal order	174
§ 2.6. Court gavel – judicial or legal symbol	191
CHAPTER 3.	
IMPERSONAL JUDICIAL SYMBOLISM	201
§ 3.1. Symbolic dimension of court building in general meaning of its social function	201
§ 3.2. Semiotic meaning of a courtroom aid it's structuring	241
§ 3.3. Court in the iconography and judicial topic in court interiors	272
§ 3.4. The Themis' image as the most recognizable judicial symbol	309
§ 3.5. Structural semiotic analysis of judicial proceeding	331
§ 3.6. Judicial oaths as a type of verbal judicial symbolism	357
CONCLUSIONS (in Ukrainian)	416
CONCLUSIONS (in English)	452
BIBLIOGRAPHY	485

¹ The monograph is written in Ukrainian. The Table of Content and the Conclusions are translated to English.

ВСТУП

Суд як орган, що здійснює правосуддя, відзначається своїми характеристиками організації та функціонування, в яких чимало концептуальних аспектів передаються через форму символів.

Символи відіграють важливу роль у чуттєвому сприйнятті людиною інформації, яку в процесі пізнання можна раціонально осмислити й структурувати. Образна форма передачі змісту в символах наділена потенціалом розгортання змісту, пов'язаного з універсальними смислами й значеннями, набутими в результаті культурного розвитку людства. Мова символів – універсальна, яку можна використовувати для комунікації у тих площинах і проблематиці, що загальні для всіх часів і народів. Символи зустрічаються в різних сферах життя людини, скажімо: національні чи етнічні символи, зокрема державний герб і прапор; релігійна символіка в священних писаннях та культових практиках; символічна форма передання змісту в різних видах мистецтва; військові знаки й символи; елементи гербів як окремих людей, сімей, родів, професійних організацій, так і певних населених пунктів чи регіонів (інакше кажучи, фізичних та юридичних осіб); логотипи впізнаваних і популярних брендів у сфері маркетингу; політична і партійна символіка; декоративні елементи в архітектурі; символіка спортивних команд, клубів і атрибутики вболівальників; деталі дипломатичного етикету та монаршо-аристократичних церемоній; університетська та академічно-наукова символіка; схеми побудови й плани міст у попередні століття, домінантні будівлі з їхнім не тільки адміністративним чи культовим призначенням, але й наділенням символічним посланням; щоденно-побутовий вимір символізму тощо. Такий довільний та еkleктичний перелік окремих сфер і прикладів «присутності» символів, багатозначності їхньої мови у житті сучасної людини доводить їхню функціональність та

важливість в організації соціуму чи культурного світу певних націй. Символи наповнені численними характеристиками, викликаючи у реципієнта стереотипні образи та емоційні асоціації. Часто їхній умовний зміст та значення, яке передається, сприймаються без особливого осмисленого розуміння. Сучасній людині характерна втрата здатності інтерпретувати зміст символів та алегорій, метафор і образів, які повсюдно присутні. І проблема тут не тільки в освіченості, наявності знань із тієї чи іншої сфери, а в основоположному прагненні пізнання суті речей та явищ – того змісту, який не стосується утилітарного й буденно-практичного виміру життя. Розуміння символічного виміру різних життєвих сфер часто полегшує міжособистісну комунікацію.

У філософії права українські та зарубіжні науковці, зокрема Ольга Балинська, Кшиштоф Бардскі, Кінга Бодіне Белізнай, Галина Власова, Юрій Гоцуляк, Валерія Мішегліна, Наталія Опольська, Михайло Пахалов, Ольга Старицька, Матеуш Стемпень, Сусанна Цатурова, Оксана Шарно та ін., доволі широко дослідили загальну правову символіку, розробили різноманітні класифікації, окреслили функції, визначили формування і значення окремих символів тощо. Проте судова символіка не отримала належного системного наукового осмислення, і це при тому, що вона, на нашу думку, є найбільш помітною в правовій семіотичі. Важливість дослідження судової символіки вважаємо актуальною академічно-теоретичною і практично-прикладною проблемою – як для юристів, так і для широких кіл зацікавлених осіб, які прагнуть усвідомлено сприймати символічну мову судочинства та її широкий дискурс інтерпретації в мистецтві, а також виразні референції з іншими сферами культури.

У судовому символізмі окремі символи є семантично «прозорими» та знайомими для більшості людей, а інші потребують поглибленого й комплексного розкриття їхнього змісту.

Суд від початку свого виникнення розумівся як стрижневий інститут правової системи, що забезпечує правопорядок у суспільстві. Судова практика здійснювалася в процедурах, які відзначалися значною кількістю символічних елементів, що передавали ідею справедливого вирішення різноманітних

конфліктів. Ці символи судочинства, що формувалися в певних історико-культурних умовах та залежали від правової свідомості й етнічних ментальних рис, значною мірою успадковані сучасними судовими системами, зокрема і в Україні. Суто асоціативне сприйняття суду в свідомості людей, які навіть ніколи безпосередньо не мали справи з ним, пов'язане з традиційними символічними його атрибутами – образ Феміди, мантія та нагрудний знак судді, структурованість приміщення, чітка визначеність судової процедури та місць для її учасників тощо.

У пропонованій монографії проаналізуємо судову символіку в окремих її групах, які між собою взаємодіють та взаємодоповнюються. У системних групах символів судочинства важливу роль відіграє не тільки їхнє автономне семантичне наповнення, але й контекстуальне семіотично-сміслове оточення, що відіграє помітну роль у створенні символічних ансамблів, в яких окремі значеннєві коди й концепти впливають один на одного, перетинаються, взаємодіють. У символічних структурах їхня сутність визначається не окремими елементами, а способом їхнього поєднання – цілісною композицією, можна сказати, поліфонією значень. Конкретні образи судового символізму складаються в загальну мозаїку, постають комунікативними засобами, головним завданням яких є представлення ідеї справедливого суду та цінності справедливості.

Спробуємо показати «спосіб бачення» і запропонувати «ключ розуміння» судової символіки через дослідження причинно-наслідкових механізмів між правовими, мовними, історичними, культурними, релігійними, політичними феноменами, що вплинули на формування інституту суду в західній цивілізації.

Отже, метою монографії є комплексне дослідження судової символіки – багатоаспектного феномена в юридичній мові як семіотичній системі та широкому комунікативному просторі культури. У ході дослідження буде не просто представлено форму символів суду, але розкрито їхній зміст, проаналізовано їх як окремий спосіб і особливий засіб комунікації.

Важливим завданням є розкриття спадкоємності сучасних судових символів від попередніх історичних епох, висвітлення

глибокої включеності символічної мови судочинства в культурну традицію, взаємозв'язок правового осмислення верховенства права і справедливого суду та художньо-мистецького осмислення цієї проблематики в образній формі символів, метафор та алегорій.

Запропонований у нашому дослідженні виклад дозволяє стверджувати про самобутність і глибоку закоріненість у культурі семантики судової символіки, яка представляє різноманітні групи символів, що композиційно цілісно узгоджуються в загальній системі мови судочинства. Відзначимо також актуальність її подальшої теоретичної реконструкції та поглиблення розкриття окремих аспектів.

Здійснене монографічне дослідження є першою в Україні міждисциплінарною працею на стику наук філософії права, культурології та судоустрою, у якій здійснено цілісний аналіз судової символіки в парадигмі справедливого суду.

Монографію адресовано юристам, культурологам, політологам, журналістам (науковцям, практикам, викладачам, аспірантам і студентам), а також усім, хто цікавиться значенням судової символіки.

Київ, 29 листопада 2021 р.

ГЛАВА 1

ВСТУП ДО ТЕОРІЇ СУДОВОЇ СИМВОЛІКИ

§ 1.1. Методологія дослідження та класифікація судової символіки

У судовій практиці комунікативний чинник закладений вже в самій її природі. Окреме важливе місце в процесі обміну інформацією в судочинстві займає символічний вимір, що простежується від самого початку виникнення суду як соціального інституту – одного з найдавніших в історії людства.

Судові символи своїм значенням виражають основні характеристики права – «нормативність і регулятивно-зобов'язальний характер. Якщо з ціннісно-нормативної точки зору право є мірою свободи, рівності та справедливості (статичність правопорядку), то з регулятивної точки зору воно спрямоване на впорядкування суспільних відносин і поведінки окремих людей (динамічний аспект)»².

Судова символіка – це окрема група та концептуальна система символів, що представляють базові цінності й принципи судочинства. Символи не тільки передають певні смисли й значення, але й, метафорично сформулювавши, «допомагають» здійснювати правосуддя, визначаючи архітектурні концепції судових будівель, структуруючи залу суду, створюючи психологічну передумову важливості процесу та особистої емоційної відстороненості суддів від справ, які розглядаються, визначаючи атмосферу дії виключно в правовій площині та підпорядкування категорії справедливості.

Принагідно зауважимо, що філософсько-правове дослідження інституту суду, зокрема крізь призму його символізму, важливе

² Балинська, О. М. (2012), с. 199.

в світлі методологічних узагальнень, адже філософія права вважається вищою духовною формою пізнання права, осягнення та утвердження його смислу, цінності й значення в житті людей³.

У нашій монографії судова символіка розкривається з позиції інтерпарадигматичності: об'єкт дослідження аналізується при допомозі загальнонаукових, юридичних, культурологічних, історичних методів та методів інших наук.

Судова символіка, будучи сигніфікативно-репрезентаційною самотутньою системою, розкривається семіотичним методом, який уможливує представити структуру й функціонування засобів передавання інформації в судочинстві в різних формах (вербальних і невербальних) символів.

Лінгвокультурологічний метод застосовується у розкритті етимологічних, прагматичних, ономасіологічних аспектів судової символіки, в якій окремі лексичні одиниці слід висвітлити в їх багатоманітних взаємозв'язках із культурними процесами чи явищами, передусім тими, що стосуються інституту суду. Інакше кажучи, вважаємо, що судова символіка володіє своїм словником та синтаксисом, реконструкція яких уможливує виявлення певних значень, смислів та висловлювань.

Метод моделювання у комплексі з логіко-юридичним методом та методом формалізації дозволяють розробити висновки і пропозиції щодо вдосконалення правової регламентації та застосування судової символіки.

Порівняльний метод використано з метою зіставлення різних об'єктів судової символіки; застосування порівняльно-правового методу дозволило проаналізувати досвід інших країн у правовій регламентації і практичному використанні судової символіки. Включення порівняльних та системно-функціональних методів дозволило запропонувати авторську класифікацію судової символіки.

Так, не будучи прихильниками різного роду класифікацій і періодизацій, задля з'ясування особливостей кожного зі складників судової символіки, необхідно виділити в ній певні групи. Для цього вважаємо за потрібне все ж насамперед запровадити

³ Нерсесянц, В. С. (1999), с. 5.

класифікацію судової символіки за двома критеріями. Кожен із них передбачатиме розподіл судової символіки на дві прості категорії.

Першим критерієм – є матеріальність відповідного символу. За цим критерієм символи, відповідно, класифікуються на матеріальні та нематеріальні. Матеріальні символи – це об'єкти матеріального світу. Це судова атрибутика (мантія, нагрудний знак судді, а також символи, що в Україні не використовуються, але можуть використовуватися в інших країнах – судова перука та судовий молоток). Новим судовим символом стала медична маска. До матеріальних судових символів належать також будівля суду і судова зала. Нематеріальні символи – стосуються судових та пов'язаних із судом процедур, ритуалів, образів. До цієї категорії належать образ судді, офіційний титул (звертання), своєрідність і структурованість судової процедури, певні жести, судові присяги (присяга судді, адвоката, прокурора, свідка тощо).

Інший критерій передбачає класифікацію судової символіки на дві категорії, залежно від пов'язаності відповідного символу з конкретним суддею.

Першою з цих категорій є особиста символіка, до котрої належить судова атрибутика, яку використовують судді – судовий одяг (мантія, нагрудний знак, перука), титул і судовий молоток. З методологічних міркувань до особистої символіки можна зарахувати й образ судді.

Другим видом за цією класифікацією є неособиста (або інша) символіка, що є притаманною самому процесу судочинства, який, хоча і здійснюється суддею, однак відповідні символи використовуються та «існують» окремо від судді. До цієї категорії, відповідно, входять будівля суду, судова зала, державні символи (в якості судових), судова процедура. Тут простежуються риси обряду як універсального феномена культури. У теорії обряду відзначається, що він належить до колективної діяльності, слугує забезпеченню порядку в світі, не виступає вузько приватно, у символічній формі репрезентує й «забезпечує» порядок універсуму. З точки зору феноменології, стосується як вічності, так і тимчасовості, є далеко і близько, представляє буденність та вічність, постає як контрапункт, в якому поєднуються

цьогосвітня та невидима реальність, за одним із порівнянь, обряд – це «таїнство єдності»⁴. Отже, неособиста судова символіка виражає колективну загальносуспільну важливість процесу судочинства.

Наведені дві класифікації обумовлюють методологію дослідження, і, зокрема, структуру роботи, в частині порядку викладу відповідних матеріалів. Представимо класифікацію судової символіки у схемі 1.

Схема 1

Судова символіка

	Особиста	Неособиста
Матеріальна	Судовий одяг (мантія, комірець, перука) нагрудний знак, судовий молоток, медична маска (новий судовий символ)	Будівля суду, судова зала, елементи інтер'єру, державна символіка (в якості судової)
Нематеріальна	Образ судді, титул (звертання)	Судова процедура, нормативні жести й поведінка, судові присяги

Запропонована класифікація обумовлює подальшу структуру нашої монографії, та визначально впливає на методологію дослідження. У другій главі розглядатиметься особиста судова символіка: спочатку матеріальна, а потім нематеріальна.

Спочатку в § 2.1 досліджується суддівська мантія та інший судовий одяг (мантії адвокатів, прокурорів, які в Україні не використовуються, однак застосовуються в деяких інших країнах, а також комірець або жабо до мантії та судова перука). В подальшому в § 2.2 розглядається нагрудний знак судді України – із застосуванням історичного методу та аналізу символічних елементів, зображених на новому нагрудному знаку, затвердженому в 2020 р. Нагрудний знак, очевидно, є частиною судового одягу, проте цей судовий символ суттєво відрізняється від іншого одягу, що обумовило його окремий розгляд. Також, оскільки він

⁴ Grainger, R. (1974), p. 169–170.